

SYNDESMOS

Каліст УЕР

НАЧАЛА *

“У селі глибоко під землею викопано каплицю, вхід до неї старанно замаскований. Коли таємний священник приїздить до села, він відправляє тут літургію та інші служби. Якщо селяни переконані, що немає міліційного нагляду, у каплиці збирається все село, за винятком сторожів, які залишаються назовні, щоб попередити про появу незнайомих. Наступного разу відправа відбудеться десь в іншому місці...”

Великодню службу правили у приміщенні офіційної державної установи. Увійти туди можна було лише за особливою перепусткою, яку я отримав для себе і для своєї малої доньки. Там було близько 30 присутніх, серед яких і кілька моїх знайомих. Старий священник відправляв службу, яку я не забуду ніколи. “Христос воскрес”, – співали ми голосами тихими, але сповненими радості... Радість, відчута під час цієї служби в катакомбній церкві, дає мені насагу до життя навіть сьогодні”.

Це дві ілюстрації¹ церковного життя в СРСР незадовго до другої світової війни. Але, зробивши деякі поправки, їх можна спокійно взяти для опису християнського богослужіння за часів Нерона чи Діоклетіана. Вони показують, як упродовж дев'ятнадцяти століть християнська історія пройшла повне коло. Нинішні християни набагато ближчі до ранньої церкви, ніж покоління їхніх предків. Християнство починалося як релігія невеликої меншини, що існувала у нехристиянському суспільстві, і таким воно стає знову. Християнська церква спершу була окремою і відособленою від держави; і тепер у більшості країн традиційному альянсові між Церквою та державою настає край. Християнство було спершу *religio illicita*, релігією, забороненою й переслідуваною владою; сьогодні переслідування вже не є фактом самого лише минулого, і можна впевнено стверджувати, що протягом тридцяти років – від 1918 до 1948 – за свою віру загинуло більше християн, ніж у перші триста років після розп'яття Христа.

Члени Православної Церкви знають це як ніхто, бо переважна їх більшість донедавна жила під владою антихристиянських комуністич-

них урядів. Перший період християнської історії, – починаючи від дня П'ятидесятниці до навернення Великого Костянтина, – має особливе значення для сучасного православ'я.

“І нагло зчинився шум із неба, ніби буря раптова зірвалася, і переповнила увесь той дім, де сиділи вони. І з'явилися їм язики, поділені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осіли. І всі вони сповнилися Духом Святим” (Діяння II, 2-4). Отак розпочинається історія християнської церкви – зі сходження Духа Святого на апостолів в Єрусалимі під час свята П'ятидесятниці, на першу Трійцю. Того ж дня після проповіді святого Петра охрестилися три тисячі чоловіків та жінок, і в Єрусалимі було створено першу християнську громаду.

Незабаром члени Єрусалимської церкви розпорозилися через переслідування, що почалися після каменування святого Стефана. “Тож ідіть, – сказав Христос, – і зробіть усі народи моїми учнями” (Матвія XXVIII, 19). Діставши такого благословіння, вони проповідували всюди, хоч би куди прийшли, спочатку іудеям, але незабаром і язичникам. Окремі історії цих апостольських мандрівок записані святим Лукою у книзі Діянъ, інші – збережені церковним Переданням. Упродовж дивовижно короткого відтинку часу невеликі християнські громади утворилися в усіх великих містах Римської імперії і навіть поза її кордонами.

Імперія, котрою мандрували перші християнські проповідники, була імперією великих міст, особливо в її східній частині. Цей факт визначив адміністративний устрій ранньої Церкви. Одиницею, що лежала в її основі, була громада в кожному місті на чолі зі своїм власним єпископом; допомагали йому пресвітери, чи священники, і диякони. Довколишні осередки залежали від міської церкви. Така модель із трьома категоріями священнослужителів – єпископи, священники і диякони – була широко застосовувана вже наприкінці першого століття. Ми можемо в цьому пересвідчитись із семи коротких послань, написаних святителем Ігнатієм Антіохійським близько 107 року, коли він вирушив до Риму, де прийняв мученицьку смерть.

Ігнатій надавав особливого значення єпископам і Євхаристії; він розумів Церкву як ієрархію й таїнства водночас. “Єпископ у кожній Церкві, – писав він, – посідає місце Бога... Нічого не робить у Церкві без єпископа... Де буде єпископ, там має бути й народ, так само, як де Ісус Христос – там і кафолічна Церква... А найперше та визначне завдання єпископа – здійснювати Євхаристію, що є “ліками безсмертя”².

Сьогодні люди схильні думати про Церкву, як про якусь всесвітню організацію, де кожна місцева спільнота становить частину великого цілого. Ігнатій мав інший погляд на Церкву. Для нього місцева громада і є Церквою. Він мав на увазі євхаристичну громаду, яка реалізується у своїй істинній сутності саме під час Трапези Господньої, отримуючи у таїнстві Тіло і Кров Господа. Але Євхаристія – це те, що може відбуватися тільки місцево, в кожній окремій громаді, яка зібралася навколо свого єпископа; і на кожній місцевій Євхаристії присутній *весь* Ісус, а не якась частина Його. Отож, кожна місцева громада, що святкує Євхаристію кожної неділі, і є Церквою в усій її повноті.

Учення Ігнатія постійно присутнє у християнській традиції. Православ'я досі вважає Церквою євхаристичну громаду, чия зовнішня організація, хоча й необхідна, є вторинною відносно її внутрішнього життя, життя у таїнстві; православ'я і досі наголошує на надзвичайній важливості місцевої громади в церковній структурі. Для того, хто був на православної архіерейській літургії³, коли на початку служби єпископ стоїть посередині церкви, оточений своєю паствою, ідея Ігнатія, чи Антіоха, про єпископа як про центр єднання в місцевій громаді постане з особливою яскравістю.

Та, окрім місцевої громади, є також ширша спільнота Церкви. Цей другий аспект розроблено у творах іншого єпископа-мученика, святителя Кипріяна Карфагенського († 258). У розумінні Кипріяна всі єпископи поділяють один єпископат, але поділяють так, що володіють не однією частиною, а всім цілим. “Єпископат, – пише він, – це єдине ціле, в якому кожен єпископ користується вичерпною повнотою володіння. Так і Церква є єдиним цілим, хоча вона виростає у безліч церков”⁴. Існує багато церков, але тільки одна Церква; багато єпископів, та лише один єпископат.

За перші три століття існування Церкви було багато таких, хто, як і Кипріян чи Ігнатій, прийняли мученицьку смерть. Переслідування, щоправда, часто були локальними за характером і зазвичай обмеженими за тривалістю. Але хоча й були тривалі періоди, коли римська влада виявляла велику терпимість щодо християнства, загроза гонінь завжди була присутня, і християни знали, що в будь-який час ця загроза може перетворитися на реальність. Ідея мучеництва посідала центральне місце в духовному світогляді ранніх християн. Вони бачили свою Церкву заснованою на крові – не тільки на крові Христовій, а й на крові “інших Христів”, мучеників. Протягом наступних століть, коли Церква стала узаконеною і більше не зазнавала гонінь, ідея мучеництва не зникла, а набула інших форм: чернече життя, наприклад, часто розглядається

грецькими авторами як еквівалент мучеництва. Такий самий підхід бачимо і на Заході. Візьмімо, наприклад, кельтський текст – ірландське повчання VII століття, – який прирівнює аскетичне життя до шляху мученика.

“Є три види мучеництва, що вважаються за хрест, який несе людина: біле мучеництво, зелене мучеництво і червоне мучеництво. Біле мучеництво полягає в тому, що людина заради Бога полишає все те, що вона любить. ... Зелене мучеництво полягає в тому, що через піст і працю вона уникає гріховних бажань або тяжко працює у послуху і каятті. Червоне мучеництво полягає у прийнятті мук за християнство або у смерті за Христа”⁵.

У багатьох періодах історії православ'я перспектива червоного мучеництва була досить віддаленою, й зелений та білий види переважали. Та все ж були й часи, зокрема в XX столітті, коли православні християни знову зазнавали мучеництва крові.

Цілком природно, що єпископи, котрі, як наголошував Кипріяно, поділяють один єпископат, повинні збиратися разом на раду (собор), щоб обговорити спільні проблеми. Православні завжди надавали великого значення цим соборам у житті Церкви. Вони вважали, що собор – головний орган, обраний Богом, аби керувати Своїми людьми, і розглядали кафолічну Церкву як Церкву за своєю сутністю *соборну*. (Справді, прикметник “соборний” водночас означає “всеохоплюючий” і “радний”, тоді як відповідний іменник “собор” означає “церква” і “рада”.) У Церкві немає ні диктаторства, ні індивідуалізму, є лише гармонія і однодушність; люди залишаються вільними, але не ізольованими, бо вони єдині в любові, вірі й в таємничому спілкуванні (communion). На соборі цю ідею гармонії і добровільної однодушності можна побачити втіленою на практиці. На справжньому соборі жоден його член не нав'язує свавільно свою думку решті – кожний радиться з іншими, і в такий спосіб усі сягають спільного без примусу. Собор є живим втіленням сутності Церкви.

Перший собор в історії Церкви описаний в Діяннях. На ньому були присутні апостоли, і він був скликаний, щоб вирішити, наскільки навернені з язичників повинні дотримуватися закону Мойсея. Апостоли, коли нарешті було прийняте рішення, вдалися до слів, які за інших обставин могли б видатися самовпевненими: “Зволилося Духові Святому і нам...” (Діяння XV, 28). Пізніші собори наважувалися говорити з тією ж упевненістю. Окрема особа дуже вагатиметься, перш ніж сказати: “Це видалося правильним Святому Духові й мені”, але, зібравшись на собор, члени Церкви спільно можуть претендувати на повноваження, яких жоден із них окремо не має.

Єрусалимський собор, який скликав керівників усієї Церкви, був винятковим, йому не було подібного аж до Нікейського собору 325 року. Але вже за часів перед Кипріяном стало звичним скликати місцеві собори за участю всіх єпископів певної провінції Римської імперії. Місцевий собор такого типу збирався зазвичай у столиці провінції під головуванням єпископа цієї провінції, якому давали звання *митрополита*. Упродовж III століття собори дістали розмаху, на них з'їжджалися єпископи не з однієї, а з багатьох провінцій. Такі великі ради тяжіли до зборів у головних містах Імперії, як, наприклад, Александрія чи Антіохія; отак і сталося, що єпископи окремих великих міст почали набувати більшої ваги, ніж митрополити провінцій. Але на той час точний статус таких єпископських “престолів” ніяк не було визначено. І протягом усього III століття таке постійне розростання соборів не дійшло до свого логічного завершення: за винятком Апостольського, собори були тільки місцеві, більшого чи меншого розмаху, але не скликався ще “загальний” собор єпископів-християн з усього світу, який міг би говорити від імені всієї християнської Церкви.

У 312 році сталася подія, що докорінно змінила зовнішнє становище Церкви. Ідучи зі своїм військом через Францію, імператор Костянтин, поглянув на небо та побачив вогненний хрест попереду сонця з написом: “*Цим переможеш*”. Після цього видіння Костянтин став першим римським імператором, який прийняв християнську віру. Того дня у Франції було покладено початок цілій низці подій, що призвели до завершення першого періоду історії Церкви та утворення у Візантії християнської імперії.

ПРИМІТКИ

* Калліст Уер – професор Оксфордського університету та єпископ Діоклеї, Константинопольський патріархат. Надрукований текст є 1-м розділом книги Timothy Ware (Bishop Kallistos of Diokleia). *The Orthodox Church*. – Reprint in Penguin Books, 1991. Дивись розділ 12 (Церква Божа): “Дух і Літера”, № 5–6.

¹ Взято з періодичного видання *Orthodox Life* (Jordanville, N.Y.), 1959, no.4, pp.30-1.

² *До Магнезійців, VI, 1; До Смирнян, VIII, 1 і 2; До Ефесян, XX, 2.*

³ Літургія – це термін, що, зазвичай, вживається православними на позначення Євхаристії.

⁴ *On the Unity of the Church, 5.*

⁵ Наведено в J. Ryan, *Irish Monasticism*, London, 1931, p. 197.